

Проект “Опазване на биологичното разнообразие и
икономически растеж” (ОБРИР)

**Ръководство за мониторинг на влиянията
на екотуризма върху българските
защитени природни територии и
съседните общности**

Изготвен от:

**Мария Воденска, СУ “Св. Климент Охридски”
Консултант на Проект ОБРИР**

Проект “Опазване на биологичното разнообразие и икономически растеж” за България

По съвместна инициатива на

Американската агенция за международно развитие (AAMP)

и

Правителството на Република България

Осъществяван от:

Съдружници за благоустройство и развитие на селските и природни райони (ARD, Inc.)

Номер на проекта: LAG-I-00-99-00013-00

Съдържание

Предговор	ii
1.0 Резюме	1
2.0 Защитени природни територии в България	3
3.0 Ключови термини и определения	5
4.0 Ограничения на ръководството	7
5.0 Защо е необходим мониторингът?	9
6.0 Какво представляват индикаторите и защо ги използваме?	11
7.0 Съотношение между плана за развитие на екотуризма и неговия мониторинг	13
8.0 Процес на разработване и селекция на индикаторите	15
8.1 Определяне на стратегическите и оперативните цели на проекта за развитие на екотуризма	15
8.2 Цели и задачи на мониторинга	16
8.3 Определяне границите (обхвата) на територията, където ще се провежда мониторингът	17
8.4 Определяне качествата на общността, които бихте искали да съхраните непроменени или да защитите	18
8.5 Съставяне на списък от потенциални влияния	19
8.6 Определяне на приоритетните влияния	21
8.7 Показатели за измерване на влиянията	24
9.0 Приложение на плана за мониторинг	29
9.1 Определяне на лицата и организациите, които ще извършват мониторинга, ще обобщават и анализират информацията	29
9.2 Събиране на информацията	29
9.3 Оценка на получената информация	30
9.4 Реакция на резултатите от мониторинга и оценката	31

Приложения:

Приложение 1	Приложение на въпросниците за мониторинг на влиянията на екотуризма

Предговор

Проектът “Опазване на биологичното разнообразие и икономически растеж” (ОБРИР) е финансиран от Американската агенция за международно развитие (ААМР), като част от нейната стратегическа подкрепа за Република България. Проектът е спонсориран от ААМР съвместно с Правителството на България – Министерство на околната среда и водите (МОСВ). Проектът се прилага в съответствие с Меморандум за разбирателство между двете правителства и срокът на изпълнението му обхваща периода от м. май 2000 г. до м. март 2003 г.

Този Проект представлява логично продължение на досегашната подкрепа на ААМР за опазването на биологичното разнообразие в страната. Той е предшестван от близо 10 години проучвания, експертна помощ и финансиране за стратегическото развитие на опазването на биологичното разнообразие в България, създаването на ново законодателство в областта на защитените територии и нови институции за националните паркове. Заданието на Проекта е формулирано така, че да използва като основа постиженията на Проекта на Световния фонд за опазване на околната среда (GEF) за биологичното разнообразие (изпълняван в периода юни 1995 – април 2000 г.) и се основава на натрупания опит.

Договорът за Проекта ОБРИР обхваща шест конкретни теми, наричани “групи резултати”. Проектът включва завършването и изпълнението на планове за управление на два национални парка, създаването на нов план за управление за Природен парк “Рилски Манастир”. Той подпомага разработването на финансови механизми и стратегии, които да осигурят платежоспособността на националните паркове. Проектът ще експериментира дейности, водещи до икономически растеж, с целеви групи в пилотни райони на два български национални парка. Той също така продължава да прилага принципа на широко информиране на обществеността като основа за обществена ангажираност и популяризиране на дейностите по опазване на биологичното разнообразие и управление на защитените територии.

Този Проект е възложен под формата на Целева заповед (Договор номер LAG-I-00-99-00013-00) в рамките на Глобалната цел на ААМР за опазване на биологичното разнообразие и горите и изпълнението му е възложено от ААМР на фирма “Съдружници за благоустройство и развитие на селските и природни райони” (ARD), Бърлингтън, Върмонт, САЩ.

Проектът се изпълнява чрез Координационен екип на проекта (КЕП) със седалище в София, който включва Ръководител на екипа, трима български експерти и технически персонал. Дейностите по Проекта се координират посредством два механизма:

- (а) Партниращ екип за проекта – служители на КЕП и партньори от МОСВ/НСЗП
- (б) Група за координиране на проекта – която служи като консултативен съвет за планиране дейността на проекта и наблюдение на изпълнението му. Тя включва Националната служба за защита на природата към МОСВ, директорите на националните паркове, КЕП и ААМР.

Проектът се изпълнява с широкото участие на Дирекциите на Националните паркове “Рила” и “Централен Балкан”. Български и международни консултанти предоставят допълнителна експертна помощ на базата на конкретни работни задания.

1.0 Резюме

Това ръководство е предназначено за използване от всички, които провеждат или имат намерение да провеждат мониторинг на въздействието на туризма и по-конкретно на екологичния туризъм в определено селище или друга малка общност, разположени близо до защитена природна територия. То е разработено така, че да подпомогне дейността на общността на място по посока на избора на индикаторите, с които да проследяват промяната, настъпваща в самите им общности и в природната среда около тях.

Ръководството е разработено като част от програмата за подпомагане на развитието на екотуризма, свързан с двата най-големи Национални парка в България - “Рила” и “Централен Балкан”. В резултат от проекти, изпълнявани от двата национални парка в рамките на плановете им за управление, два пилотни района разработиха модели за екотуризъм в местните общности. Тези модели, генерирани с подкрепата на националните паркове, представляват пример за *успешни съвместни начинания между общественя и частния сектор* и партньорства със защитените територии, както и ефективен инструмент за развитие на общностите. Ръководството вече беше използвано от инициативните групи за екотуризъм при събирането на първите базови данни за мониторинг на въздействието на екотуризма в двата пилотни района. Резултатите от тяхната дейност са представени в отделна публикация “Базови данни за развитието на екотуризма в двата пилотни района в Национални паркове “Рила” и “Централен Балкан”.

Това ръководство е изготвено като инструмент, който да може да се възпроизведе и прилага и в други селски и природни райони, в които ще се развива екотуризъм. То може да се използва от:

- представители на общността, които са определени да отговарят за мониторинга на промените, свързани с екотуризма;
- местни правителствени служители, натоварени с подобна задача;
- специалисти по развитието на екотуризма в защитени природни територии;
- студенти и практики от сферата на развитието на екотуризма;
- от външни за общността експерти, които са поканени да проведат мониторинга.

Това ръководство се основава на убеждението, че общностите, които си задават собствени цели за развитие на екотуризъм, имат най-добра възможност да избират и да проследяват успехите и неуспехите си. Когато всички членове на общността, ангажирани с развитието на екотуризма, участват при определянето и наблюдението на индикаторите, се постигат много по-добри резултати отколкото когато индикаторите са наложени отвън.

Ръководството е предназначено за общности, които в момента нямат голямо развитие на екотуризма и броят на посетителите не е много висок, не повече от 10-15 хиляди посетители годишно. То обръща внимание на по-общите влияния, проявяващи се в малките общности в резултат на развитието на екотуризма и започващи да имат

своето отражение върху живота в общността, още преди да са се появили. Освен това, ръководството дава насока и за интерпретацията на данните от мониторинга, като описва кои стойности говорят за позитивно и кои - за негативно въздействие. Идеята е да се подпомогнат общностите при избора си кои действия да продължават и кои да се стремят да избягват.

Това ръководство е пряко свързано и с процеса на стратегическо планиране във всяка общност. Свързано е с целите и задачите за развитие на екотуризма, както и с разбирането за развитието на общността като цяло. То е част от самото стратегическо планиране и от разработването на всеки план за действие за екотуризъм – за една година или за повече години.

Освен това, необходимо е мониторингът на въздействието върху общностите да се свърже с въздействието на екотуризма върху самите защитени територии. Така интегрираният мониторинг ще дава възможност за свързване на действията за екотуризма във и извън защитените територии.

2.0 Защитени природни територии в България

Защитените природни територии в България са определени от Закона за защитените територии, приет на 30.10.1998 г. и обнародван в ДВ бр. 133 от 4.11.1998 г. В него са описани следните категории защитени територии: резерват, национален парк, природна забележителност, поддържан резерват, природен парк и защитена местност.

Резервати

Включват образци на естествени екосистеми, опазването на които изключва всякаква или допуска минимална човешка намеса. В България има 89 резервата, повечето в горски екосистеми, заемащи около 81 хил. ха площ.

Национални паркове

Включват естествени екосистеми с голямо разнообразие на растителни и животински видове и техните местообитания, имат площ над 1000 ха и в тях не попадат населени места и селищни образувания. Национални паркове в България са НП “Рила”, НП “Централен Балкан” и НП “Пирин”.

Природни забележителности

За природни забележителности се обявяват характерни или забележителни обекти на неживата природа, които са с изключителна стойност поради присъщата си рядкост, представителност, естетичност или които имат значение за науката и културата. В България те са 385.

Поддържани резервати

За поддържани резервати се обявяват екосистеми, включващи редки или застрашени диви растителни и животински видове и местообитанията им. Те са 35 на брой и заемат обща площ около 4 500 ха. Най-големите са Атанасовското езеро и езерото Сребърна.

Природни паркове

Включват разнообразни екосистеми с многообразие на растителни и животински видове с характерни и забележителни ландшафти и обекти на неживата природа. В тях може да има населени места, селищни образувания и курорти, както и да се осъществяват производствени дейности, които не замърсяват околната среда. В България до 2000 г. има 10 природни парка: Витоша, Русенски Лом, Сините камъни, Шуменско плато, Етъра, Златни пясъци, Коболъка (Дъбовете), Врачански Балкан, Странджа и Рилски манастир с обща площ над 215 хил. ха.

Защитени местности

Това са територии с характерни или забележителни ландшафти, включително такива, които са резултат на хармонично съжителство на човека и природата, както и местообитания на застрашени, редки или уязвими растителни и животински видове и съобщества. До 2000 г. те са 124 на брой с обща площ над 23 хил. ха.

Въпреки неголямата територия на България (110 912 кв.км), тя притежава богати и уникални биологични богатства, включително 94 вида бозайници, 383 вида птици, 16 вида земноводни, 27 000 вида черноморски и пресноводни риби, 27 вида насекоми и други безгръбначни, повече от 10 000 вида различни видове растения и гъби. В България живеят представители на почти всички главни растителни и животински видове, известни в Европа.

3.0 Ключови термини и определения

Биологично разнообразие. Разнообразието на живота във всичките му форми, нива и комбинации. Включва разнообразието на екосистемите, на видовете, както и генното разнообразие.

Консервация. Такова управление на използването от страна на човека на организмите и екосистемите с цел осигуряване на неговата устойчивост. Освен устойчиво използване, консервацията включва защита, поддържане, рехабилитация, възстановяване и насърчаване развитието на популациите и екосистемите.

Защитена територия. Територия, отделена или определена преди всичко за запазване и наслаждаване на природното и културно наследство, за поддържане на биологичното разнообразие.

Устойчив туризъм. Широка концепция, обхващаща всички типове туризъм, които запазват природната, социалната и икономическа цялост на природните и културни ресурси, представляващи основни туристически атракции.

Екотуризм. Разновидност на устойчивия туризъм, която се практикува в сравнително неизменени природни територии (това е концепция, която покрива доста широк спектър – от девствена природа до повече или по-малко деградирани хабитати) и която се използва като инструмент за консервация и устойчиво развитие на местните общности. Дефиницията на Международния Съюз за Опазване на Природата (IUCN) е: “Екотуризмът е пътуване с отговорност към околната среда и посещаване на сравнително непроменени природни територии с цел наслаждаване и високо оценяване на природата (и всякакви други съпътстващи културни характеристики – както от миналото, така и от настоящето), който пропагандира консервацията, има слабо влияние на посещенията и спомага за благоприятното и активно социално-икономическо участие на местните жители.” Основните компоненти и проблеми, които трябва да се имат предвид при всяка дейност, свързана с екотуризма, са в най-широк смисъл: природа, местна общност, икономика, консервация, култура и интерпретация.

Влияния на туризма. Влиянията на туризма са въздействията, които развитието и практикуването на различни видове туризъм и туристически дейности оказват волно или неволно върху околната среда - както природна, така и икономическа или социална. Туризмът е продукт на тази среда, но при своето развитие той неминуемо оказва влияние върху нея. Особено важни за устойчивото развитие на екотуризма са природните негативни влияния. При недобро познаване и управление, те могат да застрашат съществуването на природните туристически ресурси, които са основната туристическа атракция и най-важната причина за развитие на туризма в дадена територия.

Мониторинг. Това е непрекъснат процес на наблюдаване динамиката на различни процеси и явления с цел тяхното прогнозиране и управление. От съществено значение е определянето на ключови измерими показатели или индикатори, чието проследяване във времето дава достатъчно ясна и достоверна картина за състоянието и прогнозата на явлението.

Индикатори. Индикаторите най-често са стойности на определени показатели, които се използват за характеризирание състоянието на дадено явление. Понякога това са показатели, които могат да бъдат директно измерени, т.е. не се налага извършването на никакви допълнителни математически действия с тях, напр. брой легла в настанителната база, брой туристи и т.н. В повечето случаи, обаче, е препоръчително да се използват изчислени стойности, които не могат да бъдат измерени директно, но които по-добре представят същността на явлението, напр. брой туристи на 1000 души население, брой туристи на единица площ и т.н. Най-често това са съотношения или процентни отношения между стойностите на два директно измерими показателя.

4.0 Ограничения на ръководството

Ръководството няма за цел да разгледа създаването или организацията на програма за мониторинг или да обсъжда техническите аспекти на използване на отделни индикатори.

То има за цел да служи само като *основна рамка*, изясняваща някои проблеми или въпроси, които биха могли да възникнат в резултат на екотуризма и също така очертаваща възможните начини за измерване на промените, настъпили в резултат на екотуристическото развитие.

В него се дискутират стъпките на процеса, който е предложен да бъде използван при разработването на индикатори, подходящи за прилагане на ниво местна общност.

Крайните решения по отношение избора на индикаторите и действителното им измерване са изцяло в прерогативите на общността, която може да реши или да възложи на външен човек или организация действителната задача по събиране и анализиране на информацията, или сама да проведе мониторинга.

5.0 Защо е необходим мониторингът?

Посещаването в продължение на известен период от време на вашата общност от туристи, независимо от това, че в началото те са били малко на брой, в крайна сметка довежда до различни видове промени в нея. Поради различни причини е важно тези промени да бъдат проследявани. Една от тях е, че **промените, станали в резултат на екотуризма, могат да имат негативно влияние върху обществения, културния и икономическия живот на вашата общност и нейната окръжаваща природна и екологична среда.**

Тези промени могат да не бъдат веднага забележими, особено когато броят на посетителите е малък или ако провеждащите се екотуристически дейности не оказват толкова голямо влияние. Обаче тези промени се натрупват бавно и постепенно в продължение на седмици, месеци или години и в крайна сметка могат да имат много по-осезаемо влияние върху живота на общността. Поради тази причина е важно те да бъдат редовно наблюдавани (или подлагани на мониторинг).

Дори когато промените са положителни, пак е важно да се следи как вашата общност се променя под въздействието на екотуризма, за да можете да определите дали постигате вашите екотуристически цели. Измерването на промените и предоставянето на тази информация на хората, органите и институциите, вземащи решения за вашата общност, особено на тези, отговорни за управлението на екотуризма, ще ги подпомогне във вземането на решение как най-добре да се управлява екотуризма в нея. В зависимост от степента и вида на промените, вие може да поискате преразглеждане и промяна на дългосрочните екотуристически планове на общността.

6.0 Какво представляват индикаторите и защо ги използваме?

Най-просто казано,

индикаторът е показател, който ви дава възможност да определите къде се намирате в настоящия момент, посоката, в която се движите и къде се намирате по отношение на мястото, където бихте искали да бъдете.

Индикаторите ви помагат да определите как се променят общностите в резултат на новото развитие. При екотуризма това означава, че индикаторите помагат да разберете къде се намирате в момента по отношение на вашите екотуристически планове, дали вървите или не в посоката, която сте планирали и къде се намирате по отношение на вашите дългосрочни екотуристически цели.

Индикаторите са начин за измерване на промените, които са резултат от растежа и развитието на екотуризма.
Те разкриват трайните тенденции на екотуристическото развитие в общността.

Примери за различни индикатори са дадени в следващите точки, посветени на разработването им.

7.0 Съотношение на плана за екотуризма и неговия мониторинг

В предишната част стана дума за мониторинг на екотуризма в общността и как индикаторите могат да бъдат използвани за тази цел. Но какво се има предвид под мониторинг на екотуризма?

Обикновено, когато в дадена общност се планира развитие на екотуризъм, се създава екотуристически план, който включва целите, задачите и визията на общността за това развитие. Планът обикновено е предназначен за дългосрочно развитие на екотуризма и покрива дейностите, които общността ще има нужда да предприеме, с цел създаване на точно този тип екотуризъм, който тя иска. Планът също така включва начините и методите за прилагане на вашите идеи, показва “как точно” да развиете този тип екотуризъм. Той трябва да има и част, в която се посочва как ще се оценява успехът на плана и на екотуристическия продукт. И най-накрая, той трябва да включва програма за мониторинг, така че да може, както беше споменато по-горе, да бъдат разкрити всички възможни тенденции или промени, които ще се проявят или са се проявили с течение на времето.

Планът за мониторинг трябва да бъде съставна част от първоначалния план за развитие на екотуризма,

за да може още от самото начало на това развитие да се създадат условия за провеждане на мониторинг на предвидените промени.

От изключителна важност е промените да бъдат установени преди да е станало твърде късно да бъдат контролирани или управлявани. Събирането на информация трябва да започне преди да е минало твърде много време, така че да се създаде база данни за състоянието на вашата общност преди да сте започнали прилагането на каквито и да било планове, в противен случай няма да имате възможност да установите пълния обхват на настъпилите впоследствие промени.

8.0 Процес на разработване и селекция на индикаторите

Разработването и изборът на индикатори може да бъде много сложен процес. Целта на следващия текст е да опише необходимите етапи в него, да даде примери за някои индикатори и как те могат да бъдат разработени и селектирани с цел да опростят колкото е възможно повече протичането на процеса.

Стъпките в процеса на разработване и избор на индикатори са:

1. Определяне на стратегическите и оперативните цели на проекта за развитие на екотуризма;
2. Определяне на целите и задачите на мониторинга;
3. Определяне границите на територията, в която ще се провежда мониторингът;
4. Определяне качествата на общността, които бихте искали да консервирате или защитите;
5. Съставяне на списък от потенциални влияния;
6. Определяне на приоритетните влияния;
7. Създаване на списък на потенциалните индикатори и разработване на критерии за техния избор;
8. Определяне на лицата и организациите, които ще извършват мониторинга, ще обобщават и анализират информацията;
9. Събиране на информацията;
10. Оценка на получената информация;
11. Реакция на резултатите от мониторинга и оценката.

Това са основните етапи в разработването и избора на индикатори, но трябва да се знае, че при провеждането на този процес трябва да се взимат под внимание голям брой други фактори, като например определяне на информацията, която следва да бъде събирана, избор на най-подходящите методи за нейното събиране, колко често следва да бъде извършвано това събиране на информация и др. Тези съображения ще бъдат накратко дискутирани в края на ръководството.

8.1 Определяне на стратегическите и оперативните цели на проекта за развитие на екотуризма

Преди да пристъпи към мониторинг на екотуризма, всяка общност трябва да е напълно наясно какъв точно вид екотуризъм смята да развива, в кои територии, в какъв времеви обхват (целогодишно, сезонно или епизодично), за какъв вид туристи и т.н. Ако екотуризмът вече е развит до някаква степен, то общността трябва да реши какви са по-нататъшните ѝ цели – разширяване на екотуристическото развитие, както екстензивно (обхващане на по-големи територии), така и интензивно (по-голям брой туристи, създаване на по-голям брой съоръжения и др.); задържане на развитието на досегашното ниво; свиване на туристическите дейности.

След определянето на стратегическите си цели по отношение на екотуристическото развитие, общността трябва да състави план за осъществяване на оперативните си цели, което ще доведе до постигане на крайната цел за развитие на екотуризъм върху нейната територия. Оперативните цели обикновено се свързват с извършването или предприемането на различни по рода си дейности, например осигуряване на достъпа на туристите до исторически и археологически паметници, чието въздействие върху околната среда се отъждествява най-често с влиянията на екотуризма, подлежащи на мониторинг. Трябва да имате ясна идея за това какви услуги планирате да доставяте на туристите. Например, бихте могли да изведете туристите на някакъв вид обиколка из вашето село или до близка местност. Това може да е обиколка на природна или на историческа или археологическа забележителност. Можете да заведете туристите да си купят произведения на местното изкуство или занаяти и/или да гледат как те се изработват. Може би туристите ще участват в местно празненство или ще отседнат у местни семейства и ще научат нещо за местната култура. Какъвто и да е видът на екотуристическите услуги, трябва да имате ясен план, който да обхваща всички услуги, които бихте искали да развиете и насърчите поне през близките десет години.

Предварителното определяне на предстоящите дейности спомага за взимането на решение какви промени биха могли да се очакват в резултат на тяхното извършване и съответно кои показатели или индикатори следва да бъдат наблюдавани.

8.2 Цели и задачи на мониторинга

Преди да започнете какъвто и да било процес по разработване на индикаторите вие трябва много добре да сте определили целите и задачите на мониторинга.

Главната цел на мониторинга е да се планира правилно, така че като проследявате промените във вашата общност, ще знаете кога каква промяна да очаквате и ще можете да реагирате адекватно и правилно, преди някакви отрицателни или вредни последици да настъпят или да причинят трайна вреда в общността ви.

Друга негова основна цел е да подпомогне управлението на екотуризма като цяло, да разкрие динамиката или промените във времето на различни процеси и явления, свързани с неговото развитие. Както беше посочено по-горе, всеки вид туризъм, в т.ч. и екотуризмът, предизвиква различни промени (негативни и позитивни) в околната среда – социална, икономическа и природна.

Задачите на мониторинга определят специфичните цели на програмата за мониторинг и те ще ви помогнат да постигнете предназначените във вашия екотуристически план цели. Те ще ви помогнат да обърнете внимание на всяка промяна, която може да възникне в резултат на екотуризма. Окончателните задачи ще се определят и ще зависят от виждането и окончателния план на вашата общност за развитието на екотуризма.

Задачите на мониторинга са:

- Установяване на базисно ниво за състоянието на околната среда преди началото на екотуристическото развитие;
- Сравняване с всички известни настъпили промени, причинени в резултат на екотуристическото развитие и установяване на възможни тенденции в тях;
- Прогнозиране на бъдещите или очакваните промени;
- Взимане на оперативни и стратегически решения за управляване на промените (възможно е, в случай на установяване на крайно негативни промени в резултат на екотуристическото развитие, общността да вземе решение за прекратяване на този вид дейност на нейната територия);
- Определяне на етапа на екотуристическо развитие на общността във всеки момент от мониторинга.

8.3 Определяне границите (обхвата) на територията, където ще се провежда мониторингът

След като вече сте решили какво искате да постигнете чрез вашата програма за мониторинг, трябва да определите границите на територията, в която тя ще бъде провеждана. Тя трябва да включва действителните физически граници на вашата общност, всички екосистеми или специални територии, които влизат в нея, административния обхват на общността и да взема под внимание всеки друг фактор, който играе роля за определяне на нейните физически граници. Къде ще провеждате мониторинга – в цялата физическа територия на общността, само в териториите, които туристите посещават, когато се намират в нея или в по-голяма територия, определена от типа извършвани екотуристически дейности? Може да се окаже, че туристите пристигат само в едно място и след това биват завеждани само до определени пунктове в общността, като по този начин оказват малък или никакъв ефект върху други територии. Друга възможност е туристите да остават да пренощуват в общността, да прекарат няколко дни в нея и да се движат свободно наоколо, осъществявайки контакт с местните жители и потенциално въздействайки върху по-голяма физическа територия. Фактори като същността на туристическите дейности и продължителността на посещенията също ще окажат влияние върху вашето решение в колко голяма и в коя точно територия следва да провеждате мониторинга.

Също така трябва да помислите за екосистемите, които могат да бъдат повлияни от екотуристическите дейности. Дали ресторантът, обслужващ туристи, се намира до езеро, до река или до селскостопанска земя? Дали туристите преминават през природна територия, за да стигнат до мястото, към което са се запътили, или се движат по строго определени пътища? Може би трябва да включите и такива места в границите на територията, която ще наблюдавате.

Вашето решение може да бъде предизвикано от наличието на ограничители като наличността на финансови средства за провеждане на мониторинга или липсата на хора, които да извършват мониторинг в по-голям мащаб. Твърде вероятно е да се сблъскате и с двете ограничения и да се наложи да направите съответните промени в плановете си. Независимо от всичко, вие трябва точно да определите границите на територията, която искате да наблюдавате и да ограничите извършването на мониторинга само в нея.

8.4 Определяне качествата на общността, които бихте искали да съхраните непроменени или да защитите

След като е взето решение за границите, следващата стъпка е да се установят тези характеристики или качества вътре в общността, които вие бихте желали да съхраните непроменени или да защитите. Кои са тези качества или обекти, които правят вашата общност специална или които цените толкова много, че не бихте искали те да бъдат накърнени или повредени? Това може потенциално да бъде един доста дълъг списък, тъй като вероятно има много неща, които не бихте искали да бъдат променяни. Изход от това може да бъде първоначалното изготвяне на голям списък, който след това да бъде сведен до качествата, имащи най-голям приоритет, като те трябва да бъдат съгласувани с колкото е възможно по-голям брой членове на вашата общност.

Например, имате ли някаква публична собственост или територии, които са особено важни за вас? Имате ли някакви специални постройки, например храмове или предмети, които са много ценни поради тяхната религиозна или историческа стойност? Ще бъдат ли някои от тях посещавани от туристи и ще бъдат ли те уязвими по отношение на туризма?

Може би следва да помислите и за тези неща във вашата общност, които туристите биха оценили като атракции и бихте желали да опазите или защитите по някакъв начин. Например, много туристи биха се заинтересували от посещението на природни атракции, като резерват за птици, красиви езера, водопади или всякакви други атракции, намиращи се в непосредствена близост. Може би имате историческа или религиозна забележителност, която туристите ще посещават с цел да я разгледат. Тук могат да се прибавят и събития, като специални фестивали, религиозни церемонии или специфични уникални местни обичаи. Ако имате такива атракции, може да вземете решение да се опитате да ги запазите непроменени в полза на бъдещи посетители.

Когато взимате окончателното решение, ще трябва да помислите за всички проблеми, свързани с тези характеристики или качества. Може да са налице свлачищни

или ерозионни проблеми в някои от природните или културни/религиозни забележителности и те също трябва да бъдат отразени във вашите индикатори.

8.5 Съставяне на списък от потенциални влияния

След като сте решили кои качества искате да запазите и защитите във вашата общност, очертали сте ясно услугите, които ще предлагате и сте определили границата на областта, в която тези дейности ще се извършват или ще оказват влияние, трябва да решите какви видове влияния тези услуги ще окажат върху тях. Отново би било полезно съставянето на един списък с всички възможни влияния, който може впоследствие да бъде допълнително съкратен.

Въпреки че обикновено е по-лесно да видите влиянията след като са се случили, важно е да се опитате да предвидите какви влияния може да има, преди те наистина да предизвикат отрицателни последици. Влиянията няма да са винаги негативни, но все пак ще трябва да ги наблюдавате, за да видите какви промени настъпват. Влиянията, за които говорим тук, предсказват бъдещите промени във вашата общност. Най-трудната задача е да се опитате да прогнозируете какви ще бъдат тези влияния.

Преди да разгледаме някои видове влияния, които могат да настъпят, трябва да си изясним какво точно имаме предвид, когато казваме влияния на екотуризма. Както бе споменато по-горе, когато туристите посещават една общност, те могат да ѝ повлияят по някакъв начин. Събитията, които могат да се случат, когато туристи посещават или престояват във вашата общност, са различни, но, общо взето, влиянията попадат в три категории:

- социо-културни (влияния върху социалния или културния живот на общността);
- икономически (влияния върху икономическия живот на общността);
- екологични или физически (влияния върху физическите структури или върху екологията във или около общността).

Най-често екотуризмът в малки общности се основава на природни или културни атракции. Следва списък с някои от видовете влияния, които могат да се проявят в една малка общност. Списъкът с потенциалните влияния е огромен, тези специално са били избрани на основата на тяхното значение за природния и културен екотуризъм в малки общности.

Социо-културни

- Промени в местното поведение, облекло, обичаи;
- Промени в местното изкуство, занаяти, церемонии, производство;
- Промени в качеството на взаимодействие между местните хора и туристите;
- Промени в използването на местния език или възприемане на нови езици.

Икономически

- Промени в местната заетост;
- Промени в количеството стоки и услуги, които се използват и продават;
- Промени в стандарта на живот.

Физически-екологични

- Промени в количеството на твърди и течни отпадъци;
- Промени в местните археологични или религиозни забележителности;
- Промени в земите за обществено ползване зони, земеделските земи;
- Промени в инфраструктурата (пътища, пристанищни зони, териториално планиране и развитие на общността, електричество, ВиК и др.).

Екотуризмът може да оказва положителни и негативни влияния. И двата вида могат да се проявят едновременно в дадена общност.

Екотуризмът може да окаже **положителни** влияния, като:

- ◆ Помага да се запазят важни природни области, като паркове, резервати за птици, водни екосистеми;
- ◆ Подпомага запазването и/или защитата на ценни исторически места или материални предмети;
- ◆ Подобрява качеството на средата, например чрез създаването на по-добра канализационна система и пречистване на питейната вода или чрез предоставяне на достъп до питейна вода;
- ◆ Подобрява инфраструктурата, например води до създаването на повече и по-добри пътища, инсталиране на и достъп до електроснабдяване, по-добро събиране и изхвърляне на отпадъците;
- ◆ Помага да се запази културното наследство чрез съживяване на традиционни изкуства и занаяти, музика, театър, обичаи и церемонии и облекла;
- ◆ Увеличава възможностите за заетост и работа на местното население;
- ◆ Увеличава личните и семейни доходи;
- ◆ Подобрява местния стандарт на живот.

Екотуризмът може да повлияе **отрицателно** като:

- ◆ Предизвиква замърсяване на въздуха, водата, почвата и шумово замърсяване;
- ◆ Предизвиква проблеми с почистването на отпадъците;
- ◆ Създава проблеми с движението и транспорта;
- ◆ Уврежда крехките среди, например водните екосистеми;
- ◆ Предизвиква ерозия, свлачища и наводнения;
- ◆ Поврежда археологическите и историческите места;
- ◆ Предизвиква препълване и загуба на достъп до местата за отдих и култура на местните хора;
- ◆ Предизвиква конфликти между домакините и гостите;
- ◆ Предизвиква социален упадък, например увеличена престъпност, продажба и употреба на наркотици и упадък на семейството;
- ◆ Води до потенциална загуба на икономически изгоди, дължаща се на липсата на собственост и следователно липса на пари, които да отиват при местните хора;
- ◆ Предизвиква неравномерно разпределение на пари и заетост сред общността.

Списъкът с възможни влияния, които биха могли да възникнат в общността, е голям. Може да е трудно да предскажете потенциалните влияния, ако никога не сте имали екотуризм във вашата общност и не можете да си представите размера и

видовете вреда или полза, които могат да настъпят. Може да ви потрябва помощ, за да ги определите – или чрез организирането на работна група, или като помолите за съдействие специалист по екотуризма от местното правителство, или като получите достъп до наличните видеоматериали или книги върху екотуризма в малки общности.

Затова е жизненоважно да се подготвите за екотуризма във вашата общност чрез **правилно и внимателно планиране и чрез наблюдаване на влиянията, които настъпват, така че вашата общност да може да управлява и/или да се справя с промените, положителни или отрицателни, преди те да станат неконтролируеми.**

8.6 Определяне на приоритетните влияния

След като сте решили кои от влиянията могат да настъпят, може да започнете да мислите как да ограничите своя списък до тези, за които смятате, че ще повлияят на избраните от вас качества. Обикновено е по-лесно, ако следвате някакъв метод за подредбата им – така ще бъде по-лесно да вземете решение. За да направите това, ще ви е нужно да определите критерии, които да ви помогнат да прецените възможното влияние. Някои критерии, които могат да се използват, са изброени по-долу. Всеки критерий може да се приложи към възможното влияние и да ви помогне да ги подредите по важност. Има две основни стъпки при откриването на най-вероятните влияния – прилагане на критерии и сравнително подреждане на влиянията.

А. Прилагане на критерии

Критериите се използват, за да се стесни списъкът с влияния, както посочихме по-горе. За да се обясни използването на критерии, по-долу са обяснени три примера за възможни критерии, които биха могли да се приложат в дадена общност. След това те се прилагат към предвидени влияния, за да се покаже как могат да се използват.

- Вероятност за проявяване

Има се предвид вероятността или възможността някакво събитие да настъпи като резултат от екотуризма. Например, ако туристи остават за през нощта във вашата общност, те могат да натоварят местната водна и канализационна система. Но ако прекарват само по няколко часа в общността, те може би ще имат малко или никакво влияние, особено ако използват устройства, създадени, за да се ползват от туристите.

- Потенциална честота на проявление

Ако има възможност едно влияние да се случи, трябва да се реши каква е вероятността то да възникне в действителност. Да кажем, че сте решили, че във вашата общност вероятно ще се увеличи броят на пътеките или ще се утъпчат вече съществуващите. Това може да се дължи на увеличения брой хора, които бродят из вашата общност. Доколко е вероятно, че ще има много нови пътеки, създадени в преди недокоснати зони или ще се използват само вече съществуващите, като по този начин ще се причини по-малка степен на влияние? Отговорът на този въпрос ще определи номера на това влияние в общата им подредба.

- Леснота на наблюдението

Като използваме за примери влиянието върху пътеките и върху водата и канализацията, кое от тези би могло най-лесно да се измери? Бихте искали да можете да измервате влиянията сравнително лесно. Измерването на пътеките може да се върши от местен жител с малко обучение. Да се измерва влиянието върху канализацията може да изисква по-технологичен подход и някой с по-напреднала степен на обучение. Това може да не е проблем, ако някой във вашата общност има необходимите умения или ако имате лесен достъп до някой, който може да ви свърши тази задача. Ще трябва да решите кои влияния според вас могат да бъдат наблюдавани най-лесно и, да се надяваме, с най-малки разходи.

Помнете, че искате показателите да защитават или запазват качествата на вашата общност. Ако качествата, които сте избрали, са физически или екологични, ще се съсредоточите върху подходящите видове влияния, които биха могли да настъпят. Ако са икономически, ще се съсредоточите върху икономически влияния и показатели, с които да ги измервате, като същото се отнася и до социо-културните качества.

Б. Сравнително подреждане на влиянията

Процесът на подреждане започва с преглед на тези влияния, които вероятно ще настъпят. Например, нека кажем, че е вероятно да има екологично-физическо влияние върху чистотата на дадена обществена зона като площад, пристанище за лодки или док, или просто често използвана част от вашата общност. Можете да приложите всеки от разгледаните критерии, като им придадете числова стойност от 1 до 3 (или от 1 до 5), като критерият с най-голяма тежест получава най-високият или най-ниският ранг (вж. по-долу).

Представете си, че сте решили, че е важно за вас да запазите общността в сегашното ѝ чисто състояние и сте загрижени, че екотуризмът може да предизвика промени в нейния физически вид. Можете, например, да очаквате туристите да прекарват известно време в определена зона за обществено ползване, където могат да ядат, пият или да купуват различни неща. Това би могло да доведе до износване и деградация на тези зони или би могло да предизвика увеличение на видимите твърди отпадъци (смет) в нея. Ако решите, че последното е най-вероятното влияние, ще трябва да решите дали то е по-важно от други влияния или не. Един начин да направите това е като използвате критериите, разгледани по-горе, за да подредите влиянията според тяхната важност.

Нека използваме примера с промяна в количеството на твърди отпадъци в зони за обществено ползване от общността.

Критерий	Бал		
	Висок	Умерен	Нисък
Вероятност за проявяване	③	2	1
Потенциална честота на проявление	③	2	1
Леснота на наблюдението	③	2	1
	Общо 3+3+3=9		

Това влияние получава висок бал – 9, защото има висока вероятност да се случи (3), ще се случва често (3) и ще бъде сравнително лесно за наблюдение (3). Може би си струва да помислите за наблюдение на това влияние. Но първо е нужно да го сравните с други възможни влияния.

Други примери за различни видове влияния:

1. Социо-културни влияния – Промяна в количеството на произведения на занаятчийството, продадени или произведени за туристи (ако тези произведения се продават в общността)

Критерий	Бал		
	Висок	Умерен	Нисък
Вероятност за проявяване	③	2	1
Потенциална честота на проявление	3	②	1
Леснота на наблюдението	3	②	1
	Общо 3+2+2=7		

Тъй като вашата общност произвежда тези неща на място, има голяма вероятност те да бъдат продавани на туристите (3). Продажбата на произведения на занаятчийството може да е само умерено висока (2), както и леснотата за наблюдение на продажбите (2), така че това влияние получава краен бал 7.

2. Икономически влияния – промяна в местната заетост

Критерий	Бал		
	Висок	Умерен	Нисък
Вероятност за проявяване	3	②	1
Потенциална честота на проявление	3	2	①
Леснота на наблюдението	③	2	1
	Общо 2+1+3=6		

Това обикновено е проблем в зони, където екотуризмът се развива в голям мащаб, например в курортни зони, където има много туристи, които престояват за по-дълги периоди от време и има по-голяма вероятност да се появи свързана с това миграция или внос на външна работна ръка. Това може би няма да е проблем във вашата общност, освен ако екотуризмът не се развие в по-голям мащаб. Въпреки това би било твърде лесно да се измерва увеличението на броя новооткрити работни места в туризма (3), ако предположим, че вероятността за случване е умерена (2), а леснотата на наблюдение е ниска (1).

3. Физически-екологически – промени във водоснабдяването

Критерий	Бал		
	Висок	Умерен	Нисък
Вероятност за проявяване	3	2	①
Потенциална честота на проявление	3	2	①
Леснота на наблюдението	③	2	1
	Общо 1+1+3= 5		

Това ще е проблем само ако много туристи идват на посещение и/или остават за през нощта – вероятност за проявяване (1) и потенциална честота на проявление (1). Влиянията могат да включват промяна в количеството, достъпно за местните хора или в качеството на питейната вода, което е сравнително лесно за наблюдение и отчитане (3).

Като изброим горепосочените влияния и сравним общия бал на всяко от тях, е по-лесно да видим кои влияния имат приоритет.

Влияние	Подредба по ред на приоритета
1. Продажба и производство на местните занаяти за туристите	7
2. Промени в местната заетост	6
3. Водоснабдяване и качество на водата	5

Въпреки че предложеният метод на ранжиране/подреждане може да се прилага с успех при определяне на важността на възможните влияния, може да има други фактори, които ще се отразят на решенията ви относно влиянията, които да наблюдавате. Може би въобще няма да сте в състояние да извършвате мониторинг на всички тези влияния поради редица ограничители като липса на финансиране, липса на хора, които познават методите за събиране на данни или защото бихте искали това да си остане колкото може по-просто и може би ще сте в състояние да следите само едно или две влияния. Крайното решение относно критериите, които ще използвате и как ще подредите влиянията, които сте предвидили да наблюдавате, си е ваше и/или на този, който ви съдейства.

8.7 Показатели за измерване на влиянията

Сега, след като имате списък с подредбата на възможните влияния, е нужно да помислите за следващата стъпка, която е: как да измерите влиянията, които сте избрали. Отново ще ви е полезна система, която да ви помогне да изберете подходящите показатели, и по-долу е показан един пример за това как да се извърши този процес.

Някои от възможните показатели, които могат да се използват, за да се измерят влиянията, които току-що ранжирахме, са изброени по-долу. Те са предназначени да послужат като примери за начините за проследяване на промените, които могат да са резултат от развитието на екотуризма във вашата общност. Може да има и други начини, които да са по-подходящи за вашите условия.

Влияние	Показатели
1. Продажба и производство на местното изкуство и занаяти	- увеличение/намаление в продажбите в местните магазинчета - по-голямо разнообразие на изобретяваните и продавани продукти на занаятчийството
2. Местна заетост	- увеличение в броя на работните места, заети от местни жители
3. Водоснабдяване	- увеличение в количеството на фекални бактерии или други замърсители в местната питейна вода - намаление на количеството вода, достъпна за ползване от местното население

**Да измисляш начини за измерване на
влиянията е предизвикателство**

Няма фиксирани правила или метод, които да се следват. Както при създаването на списък с влияния, това може да е много дълъг списък. Може би най-добре е да се съветвате в група, може би в самостоятелен местен комитет по развитието на екотуризма или с помощта на специалист или чиновник по екотуризма, и по метода на мозъчната атака да се изведат възможните показатели, с които да се измерват очакваните промени. След това, ако е нужно, този списък може да се стесни чрез друг процес на ранжиране.

За да направлявате процеса, може да се окаже полезно да си зададете няколко въпроса. Бихте искали да си помислите за следното:

- ◆ Как ще можете да кажете дали екотуризмът оказва влияния, които очаквате да оказва?
- ◆ Мислите ли, че ще можете да измервате влиянието?
- ◆ Какво ще покаже промяната във вашата общност?

Например, ако мислите, че екотуризмът ще се отрази на питейната вода, какви видове промени биха ви показали, че питейната вода е различна? Различна на цвят ли ще е? Странен вкус ли ще има? Хората ще се разболеят ли? Ако някой от тези показатели за промяна във водоснабдяването се появи, бихте искали да измерите тези свойства на водата, които могат да навредят на хората. Държавните чиновници по здравеопазването биха могли да ви кажат какво да търсите.

Ще е от полза да направите списък с колкото показатели успеете да измислите и след това да ги ранжирате. Ето един примерен списък от показатели, които да се използват за основни мерки и периодичен мониторинг.

- ◆ Брой на неправителствените организации, свързани с туризма;
- ◆ Брой на свързаните с туризма средни и малки предприятия;
- ◆ Приходи от туристически данъци или такси – общини, държавно управление;
- ◆ Брой и вид на бизнес лицензите, издадени на местно/регионално ниво;
- ◆ Икономически разходи за развитие на туризма (изграждане на туристическа инфраструктура и т.н.);
- ◆ Брой на съоръженията за местно ползване (общо, сравнено с броя на населението и развитието на туризма) - строителство и реконструкция на пътища, канализационни и водоснабдителни системи и др.
- ◆ Брой на съоръженията за съвместно ползване от посетители и местни жители (ресторанти, паркове и др.);
- ◆ Пренатоварване на съоръженията и услугите, използвани от местните жители;
- ◆ Замърсяване с шум и смет;
- ◆ Задръствания в транспорта (пиков сезон; годишно);
- ◆ Прираст на населението в дестинацията (местно население, втори жилища, нови жилища);

- ◆ Промени в собствеността на земята (неместни/местни жители и т.н.);
- ◆ Промяна в семейната структура;
- ◆ Увеличение/намаление на културните празненства (и тяхната автентичност);
- ◆ Степен на използване на местното знание и умения (напр. при превод, при демонстрация на местна кухня или занаяти и др.);
- ◆ Приноси на държавата (съоръжения, дарения и т.н.);
- ◆ Достъпност на местно обучение и образование по туризъм (брой на учебните заведения/програмите);
- ◆ Разпределение на отговорността между частния сектор, правителството и неправителствените организации;
- ◆ Съвместимост на дизайна на туристическата инфраструктура с местната култура;
- ◆ Демографски профил на населението;
- ◆ Образователен профил на населението;
- ◆ Съотношение заетост/безработица;
- ◆ Модели на миграция;
- ◆ Промяна в използването на земята;
- ◆ Промяна в икономическата структура (дял на сектора на услугите);
- ◆ Средни заплати в региона.

Всички тези показатели могат да бъдат намерени в съответната административна управа на вашето селище или общност. В случаите, когато на държавно ниво не се води такава статистика, а смятате, че показателят е важен, може да натоварите с неговото наблюдение или мониторинг някое друго лице.

Туристическите заведения могат да бъдат източник на информация за следните показатели, някои от които се повтарят с тези, получени от местните власти (понякога това се прави с цел проверка достоверността на данните). Туристическите заведения могат да предоставят информация за заетостта - брой и вид работни места, местна и външна заета работна ръка, надници и заплати; брой на стаите и процент на заетостта; генерирани приходи от туризма, тип собственост на туристическите предприятия и др.

Подходящо е всеки управител или собственик да си разработи изходна информация за собственото си състояние и ежегодно да следи промените в своето туристическо заведение. Така той ще може да бъде наясно със собственото си движение – дали се приближава към целите, които си е поставил или се отклонява от тях.

След като съставите списъка, трябва да изберете най-подходящите показатели. Може да останете само с един или два и това ще направи решението ви по-лесно. Някои неща, за които следва да помислите, преди да решите, са:

- ◆ Наличност на данни и тяхната достъпност;
- ◆ Възможност за обучение на местен жител в методи за събиране на данните;
- ◆ Надеждност на данните;
- ◆ Свързаност с визията/плановите за екотуризъм на общността;
- ◆ Възможност за събиране на данните;
- ◆ Възможност за анализиране;
- ◆ Възможност за разбиране;
- ◆ Цена.

При развитието на всеки вид туризъм и особено при екотуризма от изключително важно значение е подкрепата на местното население за туристическо развитие на общността. И най-добрият туристически проект ще пропадне, ако местното население е против него.

Целесъобразно и препоръчително е да се наблюдава отношението на местните жители към туризма, както и промените, настъпващи в резултат на неговото развитие в социалната и културната околна среда. Подходящо е да се следи мнението на местните жители относно:

- Замърсяване с шум и смет на територията на общността;
- Претоварване на съоръженията и услугите, използвани от местните жители;
- Задръствания в транспорта (пиков сезон; годишно);
- Растеж на дестинацията (местно население, втори жилища, нови жилища);
- Промяна в структурата на семейството;
- Промяна в местните ценности, облекло, обичаи;
- Доколко подходящ е дизайна на инфраструктурата за местната култура;
- Ниво на използване на местното знание и умения (напр. при превод, демонстрация на местни занаяти и кухня и др.);
- Местни ценности, обичаи – каква част са те от предлаганите услуги – според всички анкетни инструменти.

Не на последно място е необходимо да се знае доколко развиваният от вас екотуризъм отговаря на потребностите и желанията на вашите посетители.

Задоволеността на туристите също е гаранция за успешното развитие на екотуризма в общността.

Препоръчително е всяко туристическо заведение да си разработи кратък въпросник (анкета), чрез който да следи степента на задоволеност на своите гости. Отговорите от анкетата ще му подсказват в какво направление да насочи своите усилия за подобряване качеството на туристическия продукт, който предлага. По-долу са дадени някои примерни показатели за посетителите:

- Цел на посещение – потребности, предпочитания и интереси;
- Задоволеност от съоръженията и услугите;
- Доходи и други социални и демографски данни;
- Модели на посещаване (сезон, транспорт, продължителност на престоя, разходи и т.н.);
- Начини за транспортиране;
- Възприемане на имиджа на дестинацията;
- Възможности за паркиране при забележителностите и услугите;
- Туристически разходи;
- Среден разход на ден/на турист.

9.0 Приложение на плана за мониторинг

9.1 Определяне на лицата и организациите, които ще извършват мониторинга, ще обобщават и анализират информацията

Също така трябва да решите *кой ще събира данните*. Някой от вашата общност ли? Ще помолите ли за съдействие държавен чиновник, може би от отдел по здравеопазването или околната среда? Може ли още някой да ви помогне за това? Може би този човек ще трябва също така да анализира данните и да докладва на вашата общност за резултатите. Най-добре е събирането на информация да бъде извършвано от човек или лица, които се възприемат добре от анкетираните, имат опит, не показват пристрастия и не упражняват натиск върху тях. Достоверността на събраната информация зависи в голяма степен от това кой и как извършва нейното събиране.

Препоръчително е, при възможност, да се използват услугите на професионалисти при определяне на индикаторите за наблюдение с цел да бъде осигурено действителното проследяване на въздействието на тези влияния. Също така могат да се използват специалисти при провеждане на самия мониторинг или най-малкото при обучението на представители на местната общност.

9.2 Събиране на информацията

След като сте избрали показателите, които ще са ви най-удобни, има още няколко неща за вършене, преди да приключи процесът. Те няма да бъдат обсъждани тук по никакъв начин, но трябва да ги имате предвид, когато извършвате истинския мониторинг. След като изберете показателите, трябва да изберете и най-подходящите методи за събиране на информация. Добра идея е преди това да видите дали можете да намерите вече съществуващи данни. Например, ако планирате да извършвате мониторинг на качеството на питейната вода, може би ще успеете да намерите информация за сегашното ѝ състояние от местен държавен отдел по здравеопазването или околната среда. Това може да ви спести много работа.

Един от най-често прилаганите начини за събиране на данни от различно естество е чрез разработването на въпросници (анкети), които периодично или еднократно се раздават на различни представители на общността или туристи. След това резултатите се обработват, генерализират и се правят съответните предложения и препоръки.

Друг въпрос, който следва да бъде решен е *как да се събират данните*. Ако ще се използват въпросници, как точно ще бъде организирано тяхното разпространение и събиране. Има много възможности за това – например, въпросникът за местната администрация следва да бъде един и да е попълнен изцяло. По подобен начин стои въпросът с туристическите заведения. Тъй като това ръководство е предназначено за малки общности с развитие предимно на екотуризма, предполага се, че заведенията не са много и всички могат да бъдат обхванати в едно такова проучване. По-сложен е въпросът с анкетирането на местното население и посетителите - колко анкети да

раздадем, кога и как да стане това? В Приложение 1 са дадени подробности за използването на въпросниците с цел събиране на информация в общността.

Колко често и откога ще е нужно да събирате данните? Понякога е необходимо да мине много време, за да може едно или друго влияние да се прояви, да бъде забелязано, оценено и впоследствие управлявано. Практиката показва, че най-бързо се проявяват икономическите влияния на туризма (които са и най-желани). Повече време е необходимо за разкриване на природните или физическите влияния, а най-късно (понякога след 5-10 години) се проявяват някои от социалните и културните влияния. Така че липсата на някои влияния през първата година на развитие на екотуризма не означава, че те въобще няма да се проявят. Наличието на първоначална база данни в общността е добра основа за техния мониторинг през различни периоди от време. Честота на събиране на данни понякога зависи от самия индикатор, понякога от възможностите на общността.

9.3 Оценка на получената информация

След техническата задача за събиране и обработка на информацията, е препоръчително тя да бъде огласена и да бъде направена достояние на всички, които участват в туризма или изпитват неговите влияния. Това ще подпомогне изключително много процеса на взимане на решение как да се балансират и управляват влиянията и най-вече ще осигури подкрепата на взетите решения от страна на цялата общност.

И най-накрая, какво ще правите с резултатите? Как ще използвате крайните резултати, за да взимате решения, ако това се налага, относно някакви необходими промени в плановете ви за екотуризъм? Трябва да се даде отговор на всички тези въпроси, докато преминавате през процеса на мониторинг.

Оценката на информацията от мониторинга следва да подпомага общността при определянето дали е постигнала целите и задачите си по отношение развитието на туризма и при оценката на влиянията на туризма върху природната околна среда и туристическите ресурси. Не трябва да се забравя, че такава оценка следва да бъде извършвана в рамките на цялостната икономическа, природна, политическа, социална и културна характеристика на общността. Например, индикаторът за транспортното задръстване не може да бъде разглеждан изолирано - необходимо е да се вземат под внимание и други фактори, които му въздействат, като транспортна мрежа, брой атракции и др. По същия начин, показателят за външна (неместна) работна ръка следва да бъде разглеждан съвместно с другите данни за заетост в общността - например, високият процент външна работна ръка може да означава силно развитие на туризма и да е приемлив при нисък процент на местна безработица, но в случай на високо ниво на безработица трябва да се потърсят причините за внос на външна работна ръка (това може да бъде ниската квалификация на местните безработни).

Резултатите следва да ви подсказват до каква степен общността се придържа към принципите на устойчиво туристическо развитие. Ако, например, туристическите разходи са високи, но 93% от заетите в туризма имат сравнително ниско заплащане, следва да се даде отговор на въпроса правилно ли се разпределят ползите от туризма в общността, дали част от тях не изтичат по някакъв начин извън нея и т.н. Следователно,

при оценката трябва да се обръща голямо внимание на взаимозависимостите между ресурси, местно население, дейности и въобще всички заинтересовани от развитието на туристическата индустрия в общността.

В процеса на оценяване на влиянията на туризма в дадена общност могат да се получат противоречащи си резултати, където например, икономическите резултати са положителни, а културните влияния са предимно негативни. В такива случаи общността трябва да вземе решение кое е по-важно - духовните ценности и комфорт на населението или икономическите приходи и да обмисли прилагането на алтернативни управленски стратегии, като намаляване броя на посетителите, зонирание с цел отделяне на посетителите от местните жители и др. Във всички случаи,

При установен конфликт на влиянията, е необходимо да се предприемат мерки за неговото отстраняване.

9.4 Реакция на резултатите от мониторинга и оценката

В резултат на проведения мониторинг общността, публичният и частният сектор следва да набележат и предприемат мерки в отговор на получените резултати. Може да се окаже, че общността следва да предприеме допълнителни действия за подобряване на условията в нея, например ако анализът на мониторинга показва, че голяма част от местната работна ръка не е квалифицирана за работа в туризма и една от целите на екотуристическото развитие е увеличаване на местната заетост, то едно от възможните решения може да бъде разработването и въвеждането на обучителни и образователни програми. В случай, че общността не реагира на програмата за мониторинг, цялото проведено мероприятие ще бъде крайно неефективно и ще представлява загуба на труд, средства и време. Бездействието може също така да доведе до деградация на качествата, които общността първоначално е определила като много важни. А когато мониторинговата програма се провежда и използва добре, тя ще докаже ефективността на действията на общността, до каква степен и в каква посока те са повлияли върху екотуристическото развитие в нея.

Мониторингът може да бъде безценно средство за управление на туризма в отделни общности. За целта, обаче, трябва да е налице съответният механизъм, чрез който общността да има възможност ефективно да управлява и регулира всички проблеми, разкрити по време на самия мониторинг.

Приложение 1

Приложение на въпросниците при провеждане на мониторинга

Един от най-често използваните и достоверни инструменти за събиране на различни видове информация е анкетният метод. Този метод включва разработването на един или повече въпросника в зависимост от вида информация, която е необходимо да бъде събрана и от вида хора или институции, които следва да бъдат обхванати. При мониторинга на влиянията на туризма въпросниците се раздават на различни представители от населението на общността и/или нейните посетители (туристи). Това може да се извършва редовно или спорадично в зависимост от типа избрани индикатори, които подлежат на мониторинг и в зависимост от типа екотуристическо развитие в общността. Резултатите се обработват, анализират, обобщават и се разработват съответните заключения и препоръки.

При анкетния метод са възможни три подхода:

- ◆ бързо еднократно проучване, целящо да улови в момента пулса на общността (в случая, броя на направените анкети не е от съществено значение, но колкото повече, толкова по-добре);
- ◆ проучване, прилагащо някои основни похвати на социологическото проучване, например, анкетиране на определен процент от населението или посетителите, анкетиране в определен пиков момент на туристическите посещения и съответно туристическото натоварване и др.;
- ◆ пълномащабно анкетиране с прилагането на различни статистически методи и извадкови техники, като определяне на квотите на отделните анкетиращи и т.н. При прилагането на този вид анкетиране е задължително консултирането или участието на специалист по провеждане на обществените допитвания (социолог).

Който и подход да изберете, при всички случаи ще е по-добре, отколкото да не предприемете нищо за установяване и мониторинг на влиянията, свързани с развитието на екотуризма във вашата общност.

По-надолу ще обясним как могат да бъдат използвани получените с помощта на предложените въпроси отговори, за да се получат някои индикатори. За по-голяма яснота ще номерираме въпросите по следния начин:

- I – за туристически заведения
- II – за посетители
- III – за местно население
- IV – за местни власти

**Оценката на индикаторите не е еднозначна.
Всяка общност трябва сама да интерпретира получените
с помощта на въпросниците индикатори и да взима
решения относно тяхното управление.**

Получената за определен индикатор стойност може за някоя общност да бъде много добра, а за друга – катастрофална, в една общност може да се търсят начини за нейното повишение, в друга – за задържането ѝ и т.н. Например, определена общност може да смята, че големият брой вили е положителен индикатор за нейното икономическо развитие, докато друга общност може да определи този факт като спъващ икономическото ѝ развитие.

Оценката на някои индикатори се извършва на принципа “колкото повече, толкова по-добре”. По презумпция, увеличаването на стойностите на индикатора се обуславя от увеличаването на производствения капацитет и пазарния дял. По-големият брой туристически заведения, например, означава по-добър икономически растеж.

Таблиците в приложението представляват подробни примери за това как могат да бъдат обобщени резултатите, получени с помощта на въпросниците така, че да предоставят полезна информация на общността за влиянията на екотуристическото развитие в нея. Индикаторът, който се измерва е в най-лявата колонка; въпросът, свързан с индикатора е представен във втората колонка; методът, използван за обобщаване на отговорите е представен в третата колонка и стойността на индикатора е дадена в последната, най-дясна колонка.

Стойностите на индикаторите са обозначени с:

У – препоръчително увеличение.

З – препоръчително задържане (по-добре е стойностите да не се променят). Това е особено важно за екологичните влияния на туризма.

Н – намаление. Стремелът на общността трябва да бъде насочен към снижаване на съответните стойности - “колкото по-малко, толкова по-добре” (най-често свързани с негативните влияния на екотуризма).

П – подобрене на качеството (например, преминаване от неекологичен (дърва) към екологичен начин на отопление - електричество).

Индикатори	Въпроси от въпросниците	Формула за изчисляване на индикатора	Препоръчителна стойност на индикатора
ТУРИСТИЧЕСКИ СЕКТОР			
Брой на заетите в туризма	I- Колко души работят в заведението (брой) IV- Брой или % на заетите в туризма (от местното население)		У
Вид заетост (пълна, непълна, сезонна, местна/външна)	I- Какви са работещите ? - собственици, членове на семейството (платени, неплатени), наети (от общността, от друга общност), постоянно или временно работещи, на пълен или непълен работен ден, мъже, жени	% от общия брой заети Индекс - отношение пълна/непълна, постоянна/сезонна заетост	По-висок % на пълна и местна заетост, по-нисък % на непълна, сезонна и външна заетост Индексите се препоръчва да са по-големи от 1 У
Надници	I- Колко работници получават а) минимална, б) средна за страната, в) над средната работна заплата? IV- Какъв е размерът на средната заплата в общността?	% от общия брой заети в туризма	По-висок % на получаващите по-висока от средната работна заплата У У
Неправителствени организации, ангажирани в туризма	IV- Брой на неправителствените организации, имащи отношение към туризма		По-високи стойности У
Принос на правителството (строежи, дотации, други)	IV- Брой строежи, дотации (суми), други		По-високи стойности У
Необходими подобрения	I- Каква е категорията на заведението? I- Категоризирано ли е според Наредбата от 2002 г. I- Какъв е капацитетът на заведението? I- Какъв източник за отопление ползвате I- С какви противопожарни съоръжения разполагате? I- Има ли паркинг към заведението? I- С какво разполага заведението? - ресторант, механа, кафене, сладкарница, бар, дискотека, други. I- Имат ли стаите самостоятелен санитарен възел? I- Имат ли стаите телефон, телевизор, радио, климатик? I- Какви допълнителни услуги предлага заведението? Кои от тях са свързани с местния фолклор, култура и традиции?	Ранжиране	У - за хранене, З - за настаняване У С П П, У У, П У, П П П Стратегическо решение

Индикатори	Въпроси от въпросниците	Формула за изчисляване на индикатора	Препоръчителна стойност на индикатора
Разпределение на отговорностите между частен сектор, държава, НПО	IV- Брой на предприятията, свързани с туризма IV- Брой на неправителствените организации, имащи отношение към туризма IV- Брой и вид на издадените от общината туристически лицензи IV- Разпределение на отговорностите, свързани с развитието на туризма	%	По-висок % на частен сектор и НПО
ПОСЕТИТЕЛИ			
Потребности, предпочитания и интереси	II- Каква е целта на посещението Ви тук? II- Какви дейности извършвахте по време на престоя си тук? I- Какви допълнителни услуги предлага заведението? I- Предлагате ли някакви услуги, свързани със запазени местни обичаи и традиции, местни фолклор и култура?	Идентифициране на несъответствия	II - според регионалната стратегия
Задоволеност с услуги и съоръжения	II- Като цяло доволен ли сте от почивката? II- Оценете отделни компоненти на туристическото предлагане. II- Как ще оцените Вашия престой по отделни показатели?	Съотношение между компонентите и показателите	У, II
Доходи, демографска характеристика и други данни за туристическия пазар	II- Откъде получихте информация за това туристическо място? II- Как е организирана Вашата почивка? II- Вашият пол? II- Вашата възрастова група, семеен статус? II- Вашето образование, професия, постоянно местоживееене? II- Как преценявате жизнения си стандарт в сравнение с повечето хора във Вашата страна?	Описание Описание, анализ	II II (продуктово съответствие)
Модели на посещение	II- Колко пъти сте посещавали това туристическо място, по кое време на годината и за колко дни? II- Колко дълго ще останете тук? II- С кого сте тук? II- Колко са приблизително разходите за престоя Ви тук? II- За какво направихте разходи тук? II- Кои места извън това място сте посетили или ще посетите по време на престоя Ви?	Описание, % Анализ Съотношения на допълнителни към основни услуги	У, II

Индикатори	Въпроси от въпросниците	Формула за изчисляване на индикатора	Препоръчителна стойност на индикатора
Транспортиране	II- С какво транспортно средство пристигнахте тук? II- Оценете местоположението, транспортната достъпност, транспортните съоръжения (подвижни и стационарни), пътната, транспортна и туристическа информация, възможностите за паркиране в туристическото място II- Оценете таксиметровите услуги, общественя транспорт и възможностите за придвижване в туристическото място.	Описание, анализ, % съотношения	У и П
Имидж на дестинацията	II – Кое Ви накара да изберете това място II- Откъде получихте информация за това място? II- Бихте ли посетили отново това туристическо място? II- Бихте ли препоръчали това туристическо място на Ваши познати, роднини и приятели? II- Какво е общото Ви впечатление от престоя Ви тук?	Описание, анализ, % съотношения	П, У
Паркиране	I- Заведението има ли паркинг? Брой места? II- Оценете възможностите за паркиране - до заведението за настаняване и до обектите за посещение		П и У
Отношение на броя на туристите към местното население	IV- Брой на местното население IV- Брой на туристите	Съотношение на туристите към местното население	По-високи стойности на това съотношение (за момента)
АТРАКЦИИ			
Брой на посетителите на кв.км	I- Посочете броя на посетителите (пренощуващите) в заведението IV- Брой на местното население IV- % на земята, собственост на местни жители; на селскостопанските земи, на горския фонд, за обитаване, за промишлени нужди и за отдых и туризъм IV- Брой на туристите	Съотношения между броя на туристите, местното население и територията на землището на общността	П - според нормативите
Брой на посетителите	I- Посочете броя на посетителите (пренощуващите) в заведението IV- Брой на местното население		П - според нормативите (до предела на поемната способност)

Индикатори	Въпроси от въпросниците	Формула за изчисляване на индикатора	Препоръчителна стойност на индикатора
Туристически приходи	I- Какъв е капацитетът на заведението? I- Каква е цената за едно легло? I- Какво е съотношението приходи/разходи на заведението II- С кого сте тук? II- Колко са приблизително разходите за престоя Ви тук? II- За какво направихте разходи тук?	Произведение на отговорите на първите 2 въпроса и съпоставяне с отговорите на последните 3 въпроса	По-високи стойности на показателите У
ИКОНОМИЧЕСКИ			
Работни места	I- Колко души работят в заведението? I- Какви са работещите ? - собственици, членове на семейството (платени, неплатени), наети (от общността, от друга общност), постоянно или временно работещи, на пълен или непълен работен ден, мъже, жени I- Колко работници получават а) минимална, б) средна за страната, в) над средната работна заплата? I- За колко от работещите туризмът е а) основна, б) допълнителна дейност? I- Колко от работещите в заведението имат необходимото образование и квалификация по туризъм? I- Колко от работещите в заведението са работили в туризма преди това? I- Според Вас от какво обучение/образование има нужда във Вашето заведение? IV- Брой или % на заетите в туризма от местното население IV- Размер на средната заплата (надница) в общността	% от общия брой заети в туризма Индекс - отношение на пълна към непълна, на постоянна към сезонна заетост	По-висок % на пълна и местна заетост У , По-нисък % на непълна, сезонна и външна заетост Н Индексите се препоръчва да са по-големи от 1
Туристически разходи	I- Брой легла в заведението I- Цена на едно легло I- Какво е съотношението приходи/разходи на заведението II- Колко са приблизително разходите за престоя Ви тук? II- За какво направихте разходи тук?	Произведение на отговорите на първите 2 въпроса	У

Индикатори	Въпроси от въпросниците	Формула за изчисляване на индикатора	Препоръчителна стойност на индикатора
Средства за настаняване	IV- Брой на предприятията, свързани с туризма I- Какъв вид е заведението, от кога съществува, категоризирано ли е и коя категория има? I- Какъв е капацитетът на заведението? I- Какъв е броят на посетителите (нощувалите)?	Описание, Съотношение брой посетители(нощувал и) към брой легла	У По-високи стойности на съотношението
Брой на туристически предприятия	IV- Брой на предприятията, свързани с туризма		У
Местно предприемачество	I- Вид на заведението (собствено, под аренда, друга форма) I- Управителят на заведението е собственик, нает, местен, от друго населено място? I- Заведението има ли бизнес-план? I- Ползвали ли сте банков или друг вид заем? Какъв, колко пъти, за какъв срок? I- Кой взема решенията за нови инвестиции и други по-големи разходи в заведението? I- Как набирате клиенти? I- Членувате ли в браншова организация?	Описание и анализ	У По-високи стойности на тези показатели
Приходи от туризма – общински, държавни	IV- От собствените приходи какъв % идва от туризма IV- Дял на туризма в икономическата структура на общността (% от общите приходи на общината)		У По-високи стойности
Брой на издадените лицензи	IV- Брой и вид на издадените от общината лицензи за туристически дейности		У По-високи стойности
Външна работна ръка/местна безработица	I- Управителят на заведението местен ли е или от друго населено място? I- Колко от работещите в заведението са местни жители (%) IV- Какъв е % на заетите в туризма от местното население? IV- Какво е нивото на безработица (% от трудоспособното население) IV- Брой на получаващите социални помощи IV- Брой на изселилите се IV- Брой на заселилите се		Н Препоръчва се съотношенията, процентите и броят на местните жители, заети в туризма да е по-голям от тези на външните работници

Индикатори	Въпроси от въпросниците	Формула за изчисляване на индикатора	Препоръчителна стойност на индикатора
Икономически разходи за туризма	I- Откъде снабдявате заведението с материали, суровини и оборудване? I- Какви са разходите на заведението (в %)? I- Заведението има ли бизнес-план? I- Ползвали ли сте банков или друг вид заем? Какъв, колко пъти, за какъв срок? I- Как се разпределят новите инвестиции (в %) IV- Какви са разходите на общината за подобряване и поддръжка на общата инфраструктура? IV- Какви са разходите на общината, директно свързани с туризма?	Анализ	IV-6,7 У
СОЦИАЛНИ			
Брой на съоръженията за местно ползване по отношение на броя на населението и броя на посетителите	IV- Брой на предприятията, обслужващи местното население (от търговската и социално-битовата мрежа) IV- Брой на предприятията, ползвани съвместно от местното население и туристите	Съотношения към броя на местното население, към броя на посетителите и към общия брой ползватели	У
Претоварване на съоръженията, обслужващи местното население	IV- Степен на претовареност на обслужващите предприятия и територии (висока, средна, ниска)	Анализ	Н
Шумово и твърдоотпадъчно замърсяване	IV- Количество твърди отпадъци в общността IV- Степен на шумово замърсяване (висока, средна, ниска)	Анализ	Н
Транспортно задръстване	IV- Интензивност на трафика по пътищата (висока, средна, ниска)	Анализ	Н
Индекс на раздразнението	III- Какво е отношението Ви към различни аспекти (икономически, природни, социални, културни, управленски и други) на туризма във Вашата общност	Анализ Индекс – съотношение на средните стойности на отговорите на положителните и на негативните твърдения	Индексът трябва да е по-голям от 1 У

Индикатори	Въпроси от въпросниците	Формула за изчисляване на индикатора	Препоръчителна стойност на индикатора
Развитие на дестинацията (население, вили, нови къщи)	IV- Брой на местното население IV- Брой на вторите жилища IV- Построени нови къщи III- Кога е построен домът, в който живеете? III- Имате ли вила в околностите? III- Вие лично считате ли се за беден, богат, средна ръка човек?	Анализ на съотношението на броя на вилите и новите къщи към броя на местното население Анализ	У
Промяна в собствеността на земята	IV- % на земята, собственост на местни жители		У
Промяна в семейната структура	III- От колко души се състои Вашето семейство? III- Имате ли деца под 15 години? IV- Среден брой хора в едно домакинство	Анализ	У
КУЛТУРНИ			
Съотношение на туристите (вътрешни, регионални, международни) към местното население	IV- Брой туристи IV- Брой местно население II- Вашето постоянно местоживееене (страна, населено място)? I- Брой на посетителите във Вашето заведение по произход	Анализ на съотношението	II Според местната стратегия
Гъстота на посетителите на кв.км	IV- Брой на посетителите IV- Територия на общността	Анализ на съотношението	II Според нормативите
Динамика на броя на културните фестивали	IV- Брой годишно провеждани културни фестивали и събития, обществени прояви (паради, празненства, шествия и др.)		У
Промяна в местните ценности, облекло, обичаи	III- Смятате ли, че туризмът променя местните ценности, облекло и обичаи	Средна стойност	Н Средната стойност да се приближава до 1
Съответствие на дизайна с на инфраструктурата с местната култура	IV- Степен на съответствие на архитектурния дизайн на турист. инфраструктура и МТБ с местната култура (висока, средна, ниска) III- Смятате ли, че туризмът запазва/отговаря на местната архитектурна среда?	Средна стойност	У У Средната стойност да се приближава към 3
Степен на използване на местните знания и умения в туризма	III- Местният бит и култура, умения и знания използват ли се в предлагането на услуги и стоки на туристите? I- Какви допълнителни услуги предлага заведението? Кои от тях са свързани с местния фолклор, култура, традиции и обичаи?	Средна стойност	II У